International Journal of Social Sciences

Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi

I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Savunulmasında Şîi Müctehid ve Ulemasının Verdikleri Fetvalar[1] Üzerine Bazı Değerlendirmeler

Suat Zeyrek[2]

Hasan Hakan Ulutin[3]

Özet

Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'na girerken bütün bir İslam dünyasının destek ve onayını almak siyasetini takip etmiştir. Özellikle bütün Şîi ve Sünnî ulemanın desteğine başvurulmuştur. Fakat bunu gerçekleştirmek mümkün olmamıştır. Özellikle Irak'ta bulunan Şîi uleması, Osmanlı Devleti'nin korunması için olumlu yönde fetva verdiği halde İran'ın bunu engelleyici bir tutum içinde olduğu görülmüştür. Bu çalışmada, Şîi ulemasının verdiği fetvalar ve özellikleri incelenecektir. İran hükümeti, Şîi ulemasının verdiği bu fetvaları kendi ülkesinde yayınlatmamış; böylece kutsal cihad isteğine olumlu yaklaşmamıştır. Fetvalar karşısındaki İran'ın olumsuz tavırları arşiv malzemeleri ışında değerlendirilecek, öncelikle Osmanlı toprakları ve Afganistan gibi diğer İslam memleketleri üzerindeki etkileri ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Şii, Ulema, İran, Irak, I. Dünya Savaşı, Fetva, Cihat

---

[1]Arapça ve Farsça fetvaların tercümelerini Seyfullah Öztürk Bey yapmışlardır. Kendilerine minnettarız.

[2] Doç.Dr. Suat Zeyrek, szeyrek92@hotmail.com
[3] Dr. Hasan Hakan Ulutin, hulutin@gmail.com

Some Thoughts on the Fatwas Given by the Shiite Mujtahid and Ulama in the Defense of the Ottoman Empire in the First World War

Abstract

While the Ottoman Empire State entered the First World War, it followed the policy of getting the support and approval of the whole Islamic World. In particular, the support of all Shia and Sunni Ulama sought, but this was not possible. Although the Shia Ulama in Iraq issued a positive fatwa for the protection of Ottoman Empire, it was observed that Iran was in a preventive attitude. In this study fatwas given by Shia Ulama and their properties will be examined. The Iranian govenment did not publish these fatwas issued by the Shia scholars in its country: thus, it did not approve of the wish for holy jihad. Iran’s negative attitudes towards fatwas will be evaluated in the light of archive materials, and their effects on other Islamic countries such as Ottoman lands and Afghanistan will be revealed.

Key words: Shia, Ulama, Iran, Iraq, First World War, fatwa, jihad

Giriş

İslam memleketleri üzerinde etkinlik kurma ve bütün Müslümanları ortak hedef etrafında toplanması Almanya’nın da esas meselesi idi. Almanya, savaş hedeflerine ulaşmak için İslam dünyasının desteğinin şart olduğuna inanıyordu. Zaten Almanya’nın Osmanlı Devleti’nden beklediği en önemli adımda bu idi. Almanya’da uzun süre NfO biriminin (Nachrichtenstelle für den Orient) amirliğini yapan Karl Schabinger von Schowingen, “İnanç

Savaşı Gerçeği"[4] adı ile hazırladığı çağrı ilanında, Alman Cihad stratejisinin sebeplerini şöyle açıkladı: "*Cihadın kapsadığı bütün Müslümanların ümmet birliği içinde mukaddesatlarını, hürriyetlerini ve kadim kültürlerini ecnebi düşmanlarına karşı müdafaa etmek*".[5] Almanya, NfO Berlin'de "El Cihad" adıyla Türkçe, Arapça, Urduca, Hintçe, Almanca ve Rusça dillerde yayınlanan bir gazete çıkarmış ve bu gazetenin yazı işleri, tercüme, tasnif ve tashih gibi işleri ile Mehmet Akif ve S. Tunusi ilgilenmişlerdir. Osmanlı-Alman istihbaratı, İtilaf Devletleri'nin savaş propagandasını etkisiz hale getirmek için karşı propaganda organı olarak esir kampı gazetesi *"El Cihad"ı* faaliyete geçirmişti. Gazetenin hedefi Kafkas, Orta Doğu, Kuzey Afrika, Afganistan, Tunus, Cezayir, Fas, Mısır ve Hindistanlı Müslümanları cihada davet etmekti. El Cihad, 1915'den itibaren, I. Dünya Savaşı sonuna kadar altı dilde yayınını sürdürmüştür.[6]

Osmanlı Devleti'ni Almanya'nın yanına iten şartlar sürekli nazara verilmekte ve bunun gerekçeleri her fırsatta dile getirilmekteydi. Öyle ki; Sadrazam Said Halim Paşa ve İttihatçı kabine savaş öncesinde Japonların Osmanlı bahriyesine yardım etme ve danışman subay yollama önerisini duymazlığa geldiler. Bu nedenle Japon diplomatlarını İstanbul'da

[4]Die Wahrheit über den Glaubenskrieg

[5]Karl Schabinger von Schowingen 14 Kasım 1914'de İstanbul'da yapılan Cihad ilanı törenlerine özel bir görevle, beraberindeki on dört Müslüman savaş esiri ile birlikte maceralı bir yolculuktan sonra gelmişti. Schabinger, beraberinde getirdiği Müslüman esirleri İstanbul'daki 14 Kasım törenlerinde Alman elçiliği balkonundan, elçilik önündeki coşkulu kalabalığa takdim etmiş ve bir müddet daha İstanbul'da kaldıktan sonra Berlin'e gitmek üzere trenle İstanbul'dan ayrılmıştır. Bkz. Kadir Kon, "Birinci Dünya Savaşı'nda Yeni Bilgiler Işığında Mehmed Akif'in Almanya Seyahati, Toplumsal Tarih Dergisi, sayı: 217, Ocak 2012, s. 4. https://www.academia.edu/1956723/_Birinci_D%C3%BCnya_Sava%C5%9F%C4%B1nda_Mehmed_Akifin_Almanya_Seyahati.

[6]Abdülkadir İnaltekin, "Türk–Alman İlişkilerinin Birinci Dünya Savaşı'na Siyasi, İktisadi ve Kültürel Etkileri", **Birinci Dünya Savaşı'nın 100. Yılı Uluslararası Sempozyumu** 13-15 Ekim 2014 – Bitlis, (yayın aşamasındadır)

görmekten inatla ve haklı olarak kaçınıyorlardı.[7] Berlin Kongresi'nden sonra Alman nüfuzunun yükselme döneminde Goltz Paşa'nın etkisi çok açık bir şeklide başlamıştı. Goltz Paşa, Enver Paşa dâhil akranı genç subayların hayranlığını kazanmıştı. İstanbul'daki elçi Baron von Wangenheim'ın etkisini de unutmamak gerekir.[8] İttihatçılar iktidarı tam olarak ele geçirdikten sonra orduya ayrılan bütçe ikiye katlanmış ve hemen ordunun modernizasyonuna başlanmıştı. Değişik ülkelere yüklü silah siparişleri verilmeye başlandı. Amaç, Osmanlı ordusunu Avrupa ordularıyla rekabet edebilecek konuma getirmekti. Bu yüzden Osmanlı ordusunu, bir ordunun ve bir donanmanın nasıl olması gerektiğini bilen Avrupalıların eline vermek en iyi yol olsa gerekti.[9]

I. Dünya Savaşı öncesi ve savaşın başlarındaki olayların gidişatını anlayabilmek için Enver Paşa'nın durumunu gözden geçirmek gereklidir. Çünkü Enver Paşa'nın savaş boyunca takip ettiği politikaları denetlemek mümkün olmadığı gibi ona bir şey sormak da mümkün değildir. Osmanlı propagandasını tek başına Enver Paşa yönetiyordu.[10] Hatta Enver Paşa'nın I. Dünya Savaşı'nda yaptığı propaganda faaliyetlerinin amacı daha çok

---

[7]İlber Ortaylı, **İstanbul'dan Sayfalar**, İletişim, İstanbul 2001, s.160. İstanbul'daki Avusturya elçisi Pallavicini'nin Viyana'ya yazdığı raporlar bu gerçeklere işaret etmektedir.

[8]XX. Yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nda Almanya'nın etkisi kendini çok açık bir şekilde hissettiriyordu. Büyükelçi Wangeinheim kapitülasyonları kaldıran hükümetin Maliye Nazırı Cavid Bey'i sevmediğini izhar edip masasını yumruklayabiliyordu. Wangeinheim'ın devam eden talep ve tenkitleri adeta Türk komutanları bıktırmıştı. Wangenheim savaş bitmeden ölünce Tarabya'daki sefaret bahçesine gömülmüş, daha sonra da Irak'ta ölen Goltz Paşa aynı yere defnedilmişti. Osmanlı Devleti'nde ilk Alman misyonunun sahibi olan Moltke'nin heykeli de aynı bahçeye dikilmişti. Bu manzara savaş boyunca Almanya'nın durumuna az da olsa işaret etmektedir.

[9]JustinMcMarthy, **Osmanlı'ya Veda**, Etkileşim, İstanbul 2008, s.182.

[10]Almanlarda bunu bildikleri için Almanya'dan Türkiye'ye gönderilen cephane sandıklarının üzerine sık sık Türkiye yerine Enverland yazmışlardı. Almanlar tesirli bir propaganda yapmak için bir kısım Türk gazetelerini para ile satın almışlar ve kamuoyunu devamlı baskı altında bulundurmuşlardır.. Bkz. Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, **1888-1918**, C:I, İstanbul 1970, s.215.

gerçeklerin duyulmasını engellemeye yönelik olmuştu.[11] Buna bir örnek olarak Enver Paşa'nın Rusya'ya verdiği ittifak teklifnamesi gösterilebilir. Enver Paşa Rusya'dan, kapitülasyonların kaldırılmasını, Türk istiklalinin tanınmasını ve Balkan yarımadasının haritasının Türklerin lehine olarak yeniden çizilmesini istemiştir. Enver Paşa'nın bu teklifle vakit kazanmaya çalıştığı tahmin edilebilir.[12] Enver Paşa'nın kısa bir süre içinde en üst makamlara gelmesi şüphesiz onun askerlik bilgisi ve yeterliliğinden ziyade, İttihatçı bir komitacı olmasından kaynaklanmaktadır. Savaşta başkumandan vekilliğini deruhte eden Enver Paşa, savaşın kontrolünü büyük oranda Alman komuta heyetine havale etmişti. Mustafa Kemal bu konuda Enver Paşa'ya şu tenkitlerde bulunmuştur: "Türk ordusunun aciz ve kabiliyetsiz olduğu kanaati ile heyetin ayaklarına kadar giderek ve rica ederek memleketimize davet edenler idi. Bu heyete Türk milletinin kabiliyetsizliğinden ve beceriksizliğinden sarih surette bahsedilmiş, kendilerine adeta gelip bizi adam etmeleri teklif olunmuştur".[13] Mareşal Hindenburg'da bunu teyit etmiştir. Enver Paşa'ya işaretle, "O kadar büyük ve o kadar vahim olan dava-yı müşterekemize bu Türk'ün sadakatı sonsuzdu" demiştir.[14] Görüldüğü gibi Hinderburg'un Enver Paşa'da övgüye değer bulduğu yönü Türk ordusunu Alman ihtiyaçlarına göre kullandırmaya hazır olmasıdır. Hinderburg'un yardımcısı olan General Lüdendorf'un

[11]Enver Paşa tamamen gidişata hâkimdi. Tanin gazetesini yöneten Mithat Şükrü Bey, Ahmet Emin (Yalman) Bey'i çağırarak Enver Paşa ile azınlıkların askerlik meselesi ile ilgili olarak bir mülakat yapmasını istemiştir. Ahmet Emin Bey, "Enver Paşa'yı nerede ve ne zaman göreceğim? deyince, kendisine cevap olarak "hiç görmeyeceksin, O konuşmuş gibi, onun ağzından üç sütunluk bir mülakat yazacaksın" demişlerdir. Bkz. Yalman, **a.g.e.**, C:I, s.220.

[12]Yalman, **a.g.e.**, C:I, s.216.

[13]Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi,** C:III, Kısım:1, TTK, Ankara 1991, s.297.

[14]Bayur, **a.g.e.**, C:III/1, s.298.

görüşleri de bu minvaldedir. Lüdendorf, Enver Paşa'nın Almanya'nın sadık bir dostu olduğunu düşünmektedir.[15]

Genel olarak Alman subayları Enver Paşa'nın Almanya önderliğindeki ittifaka bağlılığını sarsılmaz bir sadakat olarak değerlendirmişlerdir. Almanya, savaş sırasında bir müttefik olarak Osmanlı Devleti'nden sürekli beklenti içinde bulunmuştur. Almanya Osmanlı Devleti'nin var olan gücü ile neler yapabileceğini tespit etmekte ve ona göre taleplerde bulunmaktadır. Savaşın başlarında Almanya'nın Osmanlı Devleti'nden beklediği en önemli konu büyük Hristiyan dünyasına karşı İslam asabiyetini taassup haline getirip, milyonlarca inananını yekvücut haline getirmekti. Hint ve Arap Müslümanlarından çok şey bekleniyordu. Almanya, bu iki Müslüman grubunun yapacağı işi Osmanlı ordusunun göreceği işten daha etkili ve sonuç alınabilir görüyordu.[16] Almanya'nın 1890'larda yürürlüğe giren Ortadoğu politikası yani yayılma politikası çerçevesinde Bağdat-Basra demiryolu projesi dikkatleri İran üzerine çevirmişti. Almanya, İran üzerine yapılan ticarette kısa sürede önemli bir noktaya gelse de İran üzerinde bir nüfuz kuramadı. Bu sebeple Almanya'nın bölüşülmüş dünyada diğer batılı devletler gibi kolayca koloniler kurması imkânsızdı. Osmanlı toprakları Almanya için yakın ve kolayca girilebilecek, alt yapısı 30-40 yıldır hazırlanan, önemli dostluk ve bağlılıkların kurulduğu tek yerdi.

[15] Almanların I. Dünya Savaşı'nda İttihat ve Terakki politikacılarını yönlendirdiğine dair halk arasındaki söylentiler için bkz. Hasan Hakan Ulutin, II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet Döneminde Dersim (1908-1938), Yayınlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2016, s. 157

[16] Talat Paşa I. Dünya Savaşı'nın sürdüğü günlerde söylediği şu sözler çok ilginçtir: "Bu savaşın bize telkin ettiği en büyük ders, bir milletin bilhassa ilim ve ahlak ile yükselebileceği kanaati olmuştur". Hâlbuki Talat Paşa, Enver Paşa gibi Almanya'nın savaşı kazanacağına muhakkak gözüyle bakıyor ve Alman yardımı olursa Osmanlı Devleti'nin edebi düşmanlarına karşı başarılı olabileceğine inanıyordu.

1. Cihad-ı Ekber, Fetvalar ve Propagandalar

I. Dünya Savaşı'nın başlamasından hemen önce Fas ve İran gibi İslam memleketleri taksim ve istila edilerek, bu iki devletten Fas tamamen, İran'da kısmen siyaset sahnesinden tasfiye edilmişlerdi. 1907'de Rusya ile İngiltere arasında yapılan bir antlaşma ile Orta ve Kuzey İran, Rus nüfuzuna; petrol bölgesi olan Güney İran, İngiliz nüfuzuna verildi. Bir yıl geçmeden, 1908'de Rus subaylarının eğittiği bir Kazak birliği meclisi dağıtarak, mutlak hâkimiyeti tekrar Şah'a geri verdi. Zaten Rusya nüfuz bölgesinde meşruti bir rejimin yaşamasına müsaade edemezdi ve İngiltere'de bu müdahaleyi görmezden geldi. Ancak I. Dünya Savaşı çıkana kadar İran, İngiltere ve Rusya'nın kesin olarak güdümü altındaydı.[17] İslam ülkesi olarak sadece Osmanlı Devleti ile Afganistan bağımsız kalmıştı. Bu noktada hırslarını teskin edememiş olan İngiltere, Fransa ve Rusya gibi devletler, Osmanlı Devleti'ne yönelmişlerdi. Bu sebeple Osmanlı Devleti kendini yeterince emniyette hissetmediğinden Almanya'nın yanında emniyet arıyordu. Bu devletlerin açık tehditleri karşısında Almanya, halife olan padişahın manevi gücünü kullanmak yolu ile özellikle sömürge altındaki İslam dünyasını ayaklandırmak istiyordu. Osmanlı devlet adamları da Almanya'nın tazyik ve teşvikiyle İslamcılık propagandasına büyük önem verdiler. Aslında savaşlar birer propagandadır. Savaştan önce ittifakların kurulması ve savaşın uyum içinde devam ettirilmesi de yapılacak propagandanın gücüne bağlıdır. Batı

[17]İlber Ortaylı, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu**, Alkim, İstanbul 2006, s.21. Tarihte, İngiltere ve Rusya her ne kadar rekabet eden iki devlet gibi görünse de aslında ortak çıkarlar etrafında hareket eden ülkelerdir. Karl Marx'da yazılarında bu durumu belirtir. Hatta 1855 Kırım Savaşı'nda Osmanlı ile müttefik görünen İngiltere'nin Kars'ın Rusların işgaline uğramasını sağladığını yazmaktadır. Bkz. 1855 Kars Kuşatmasının Öyküsü, Dr. Humphrey Sandwith (Sağlık Heyeti Başkanı), Mustafa Zarifi Paşa, Karl Marx, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2017, s.333-358. Her iki ülkeyi yöneten hanedanların ve bürokratik kadroların akrabalık bağlarının bulunması ittifakta önemli rol oynamıştır. Örneğin İngiliz kraliçesi II. Victoria'nın torunu Aleksandra Fyodorovna, Rus Çarı II. Nikolay'ın eşidir.

dillerinde propagandaya "sözel kurşun" denilmiştir. İttifak grubu içinde olmalarına rağmen Almanya ile Osmanlı Devleti'nin yaptıkları propagandalar farklı amaçlıdır. Almanya, Osmanlı Devleti'ni yanında savaşa sokmak ve cihadı İslam toplumunun duyarlılığına havale etmek için mücadele ederken, Osmanlı Devleti de savaşta askerin moralini yüksek tutmak, halkın gevşemesini önlemek ve sürekli kamuoyu desteğini sağlamak için propaganda yapmıştır. Tarihçi Ahmet Refik'in yazdığı kitaplar bu türdendir. Ahmet Refik, savaşın başlamasından sonra 1915, 1916 ve 1917 yıllarında farklı kitaplar yazarak hem askere hem de halka hitap ederek sürekli kamuoyu oluşturmak istemiştir. Bu konuda Ahmet Refik'in ilk eseri, "*Tarihte Osmanlı Neferi*"[18], ikincisi, "*Padişahlarımızda Din Gayreti Vatan Muhabbeti*"[19]son eseri ise, "*Yirmi beş Sene Siper Kavgası*"dır[20].

Osmanlı Devleti Avrupa'nın üç büyük gücüne karşı Almanya ve Avusturya ile ittifaka mecbur kalmıştı. Şartlar başka seçenek bırakmadığı halde Osmanlı devlet erkânı tarafsız kalmama nedenlerini sürekli olarak açıklamak zorunda kalmışlardır. "Arka arkaya gelen hainane düşmanlık asarı üzerine öteden beri arzu ettiğimiz sulhu terk ederek Almanya ve Avusturya-Macaristan devletleriyle müttefikan menafi-i meşruamızı müdafaa için silaha sarılmaya mecbur kaldık".[21] Padişah da 11 Kasım 1914'te yayınladığı ordu ve donanmaya hitap eden beyannamede, "Kahraman askerlerim, din-i mübin ve aziz vatana kast eden düşmanlara karşı açtığımız bu mübarek gaza ve cihat yolunda düşmana aslanlar gibi savlet ediniz. Üç yüz milyon ehl-i İslâm'ın hayat ve bekası sizlerin muzafferiyetine bağlıdır" demiştir. Padişah halktan ve ordudan cihad-ı

---

[18]Dersaadet 1331 (1915).
[19]Dersaadet 1332 (1916).
[20]Dersaadet 1333 (1917).
[21]**BOA. A.DVN.NMH**, Dosya no:37, Gömlek no:7, Lef:1; Bayur, **a.g.e.**, III/1, s.318.

ekbere destek istemişti. Meşihat-ı İslamiye yayınladığı fetva ile hem Almanya ve Avusturya ile ittifakı, hem de cihad-ı ekberi ilan etmiştir. Cihad propagandası Türk-Alman ortaklığı ile gerçekleştirilen bir faaliyetti. Cihad propagandasında kullanılacak 5. Kol faaliyetleri ile Enver Paşa arasında doğrudan bir ilişki vardır. Gayrinizami harbin bütün enstrümanları kullanılacak, komitacılık ruhuna uygun eylemler yapılacaktır.[22]

Osmanlı Devleti'nin savaş için en büyük propaganda vasıtası olarak cihat fetvaları çok önemlidir. Şeyhülislam Ürgüplü Hayri Efendi ile sağ bulunan eski üç şeyhülislam, on bir kazasker ve devrin önde gelen on dört ulemasının imzasını taşıyan cihad fetvası beş kısımdan oluşmaktadır. Fetva, Kuran'ın Tevbe Suresi 41. Ayetine dayanmaktadır.[23] Hükümet cihad ilan etme gerekçesini şu şekilde açıklamıştır. Düşmanın hilafet-i seniyyeyi ele geçirmek hırsını yok etmek ve yok olmaktan kurtulmaktır. Osmanlı Devleti cihada her bakımdan hazır olduğunu beyanla öteden beri Afgan hükümeti ile sürdürülen ittifak ve ittihat hususunu gündeme almıştır. Bu konuları Kabil'de mukim bir Osmanlı sefiri ile İstanbul'da mukim bir Afgan sefirinin birlikte müzakere etmeleri hususu ve sonuçta bir mukavele ortaya koymaları iradesi ortaya konulmuştu. Mukavele için İzmir mebusu Abdullah Efendi tam yetkili kılınmıştır.

Osmanlı Hükümeti ayrıca cihad-ı ekberin gerekçelerini ve cihada bütün Müslümanları imdada davet, halifenin emrini duyurma gibi amaçlar için Müdafaa-i Milliye Cemiyeti azasından Dar-ül Hilafet-i Aliye medresesi müderrislerden İzmir Mebusu Mehmed Abdullah Efendi, İbn-ülâlimel Fazıl

[22]Rıdvan Ayaydın, "Cihad-ı Ekber ve Sahadaki Etkileri", Editörler Ali Arslan, Mustafa Selçuk, **Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti**, Kitabevi, İstanbul 2015, s.68-69.

[23]"İnfirûhıfâfen ve sikâlen ve câhidûbiemvâliküm ve enfüsiküm fî sebîlillâhzâlikümhayrulleküm in küntümta'lemûn", "Hafif ve ağır olarak, gazaya çıkın, Allah yolunda mallarınızla, canlarınızla savaşın. Bu husus hakkınızda hayırlı olur. Bu bapta sevap ve ikabı bilseniz ağır davranmazdınız". Tevbe suresi: 41.

Hüseyin Şakir rahmetullahinezd-i şerif hükümdarilerine fevkalade sefir unvanıyla gönderdi. Afgan hükümdarına yazılan mektupta; "Bilmelisiniz ki bugün büyük bir şan ve şeref sizi kucaklamak için yolunuzu bekliyoruz. Size muhakkak bir necat ve saadet-i uhreviyyevad ediyor" deniliyordu. Ayrıca alem-i İslâm'ın Moskof ve İngiliz keferesinin elinde mahkum olduğu ve "Rabbî innî mağlup fantasır" denilerek yardım talep ediliyordu.[24] Almanya hükümeti hemen cihad-ı mukaddeseye destek sağlamak için Afganistan'a bir sefaret heyeti gönderme kararı almıştı. Afgan kralı gayrete getirilerek bir mucahidan grubu oluşturulacak, Afgan orduları ile birlikte Afganistan'la hem hudut olan İngiltere ve Rusya devletlerine karşı olası bir istila hareketine karşı hazır bulunulacaktı. Hariciye Nezareti cihad fetvasının Bosna Hersek'te de okutulmasını istemiş ve Hüsrev Bey Camii'nde yaklaşık 6 000 kişinin katıldığı bir ibadet esnasında 12 Kanun-ı evvel 1914'te okunmuştur.[25] Cihad fetvası ve ilgili beyanname Türkçe'den başka Arapça, Farsça, Urduca ve Tatarca dillerinde biner adet yazılmış ve gönderilmiştir. Ayrıca bunlardan münasip miktarının lisan ve milli özellikleri nazar-ı dikkate alınmak şartıyla ilgili şehbenderlere bilgi verilmiştir.[26]

Avrupa'daki İslam cemaatlerinin cihad fetvasından haberdar olmalarını sağlamak içinde Bükreş, Viyana, Sofya ve Roma sefaretlerine cihad fetva ve beyannameleri gönderilmişti. Roma Sefareti bu fetvaların peyderpey duyurulmasının daha münasip olacağını bildirmiştir.[27] İslâm dünyasının çok uzak bir beldesi olan Cava'ya da cihad fetvasının ulaştırılmasına dikkat edilmiştir.[28] Bir yandan da Alman Hükümeti, cihad fetvasının etkisini

[24]**BOA. A.DVN.NMH**, Dosya no:37, Gömlek no:7, Lef:1.
[25]**BOA. DH.EUM.6.Şb**, Dosya no:2, Gömlek no:38. (15 Kanun-ı evvel 1330)
[26]**BOA. DH.EUM.6.Şb**, Dosya no:2, Gömlek no:63. Lef:1/1. (6 Kanun-i sani 1330)
[27]**BOA. DH.EUM.6.Şb**, Dosya no:2, Gömlek no:81, lef:1. (27 Kanun-i sani 1330)
[28]**BOA. DH.EUM.6.Şb**, Dosya no:2, Gömlek no:63. (6 Kanun-i sani 1330)

artırmak için İslam dünyasının değişik coğrafyalarına zafer haberleri vermeye başlamıştı. Batavya Başkonsolosluğu vasıtasıyla Osmanlı Ordusu'nun Almanya ve Avusturya ile birlikte düşmanları karşısında başarılı olduklarının duyurusu yapılmıştı.[29] Böylece Hindistan'da cihad fetvasının daha tesirli olması düşünülmüştü. Çünkü Hindistan ve Afganistan'da Şeyh Abdülkadir Geylani'nin pek çok mensubini vardı. Bundan dolayı bu tarikatın reisi tarafından bilcümle Kadirilerin cihada davetinin bir fetva tebliği ile yapılması istenmişti.[30] Kuzey Afrika Müslümanlarının cihada katkıları da çok önemlidir. Fas, Tunus ve Cezayir'de henüz cihad ilan edilmeden daha savaşın başlarında askerlere el ilanları dağıtılmış ve halka Cumalarda Arapça hutbeler verilmiştir. İstanbul'a da ulaşan bir hutbe örneğinde, "Allah ve Resulünün düşmanlarına karşı bir savaşa giriyoruz. Düşmanın yanında bir Müslüman yer alırsa ebediyyen cehennemliktir. Düşmanın bayrağı altında olmak dalalete iltihak demektir. Düşmanın bayrağı küfür bayrağıdır. Bunlar şeytandırlar. Şeytan uğrunda harp eden kâfirdir". Bunun yanında uyarılarda yapılmıştır. Düşmanların gücüne ve fitnecilerin sözüne kanılmaması istenmiştir. "Sakın biz düşmanlarla muharebeye kalkışırsak, bizi öldürürler demeyin" denilmiştir.[31]

Bu fetvalar, Sünni geleneği temsil ettiğinden dolayı Şîi ulemanın da desteğini almak zorunlu hale gelmiştir. Başkomutan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa bu boşluğu doldurmak için harekete geçmiştir. 14 Kasım 1915'te 'Alman Malı Cihad'ın ilanından sonra, Almanlar Müslümanları

---

[29]**BOA. DH.EUM.7.Şb**, Dosya no:3, Gömlek no:40. (23 Şubat 1330)
[30]**BOA. DH.EUM.7.Şb**, Dosya no:2, Gömlek no:54. (Tahran sefaretinin 16 Kanun-i evvel 1914 tarihli telgrafıdır)
[31]"Harbi Umumi ve Alem-i İslam", **Sebilirreşad**, C:12, 26 Eylül 1330/9 Ekim 1914, s.429-430.

örgütleme işini profesyonelce ele aldılar ve Aralık ayında Almanlar Şark İçin İstihbarat Servisi'ni (Nachrichtenstelle für den Orient, NfO) kurmuşlardı. Alman Genel Kurmayı tarafından desteklenen servisin ilk başkanı arkeolog Max Freiherr von Oppenheim'dı.[32] Servisin önemli elemanları gazeteci Max Roloff, Şarkiyatçı ve kütüphaneci Bernhard Moritz, arkeolog ve antropolog Leo Frobenius, arkeolog Friedrich Sarre, Avusturyalı rahip Alois Musil ve daha nice 'uzman', Necef ve Kerbela (Irak) gibi Şii merkezlerine, Cidde (Suudi Arabistan), Etiyopya, Sudan, Fas gibi Sünni merkezlere gönderilmiş ve buralardaki Müslüman liderlerin desteğini sağlamaya çalışmışlardı. Büroya istihbarat servisi Teşkilat-ı Mahsusa'nın elemanları da yardımcı oluyordu. Bunlar arasında en ünlüleri Tunuslu Salih es Şerif et Tunisi ve Ali Baş Hamba, Mısırlı Abdülaziz Caviş ve Dürzî Şekip Aslan gibi, Kuzey Afrika ve Ortadoğu'daki İslami duyarlılıkları yönlendirme yeteneği olan şahsiyetlerdi.

2. Şii Fetvaları ve Cihada Bakış

Enver Paşa, Şîi dünyasının desteğinin alınmasına çok önem veriyordu. Bu desteği alacağına da inanıyordu. Sünniler için 11 Kasım 1914 yayınlanan cihad-ı ekber fetvasından sonra Şîiler için de bir fetva yayınlandı. 22 Ocak 1915 tarihli Tanin Gazetesi'nde de bir örneği bulunan bu fetvada "Sünni, İmami, Zeydi, Vahhabi ve Havarız" gibi mezhep mensuplarının, kafirlerin İslam dünyasında saldırısına ve yağmasına karşı birleşmeleri isteniyordu. Enver Paşa başka teşebbüslerde de bulundu. Arap ihtilalciler için Arapça beyannameler yayınladığı gibi Irak'ın Şîi kutsal çevrelerindeki ulemadan da

---

32 Oppenheim, Almanya'nın kahire temsilciliğinde çalışmış ve burada edindiği gözlemleri Berlin'e rapor etmiştir. Oppenheim, uzun süren Ortadoğu görevi sırasında İslam dünyasının ekser coğrafyasını dolaşmış ve Berlin'e beşyüze yakın rapor göndermiştir. Almanya'nın Şark stratejisini şekillendiren Oppenheim, düşüncelerini 136 sayfalık bir memorandumla Dışişleri Bakanlığı'na sunmuştur.

1914 yılı sonlarına doğru çok sayıda fetvalar almıştır. Özellikle Bağdat, Necef ve Kerbela'da bulunan ulemanın verdiği fetvalar çok değerli kabul edilmiştir. Hatta Kerbela Mebusu Nuri Efendi, Irak bölgesinde yayınlanan fetvaların süratle dâhil ve harice duyurulması ile telgrafların ücretsiz gönderilmesi için Dâhiliye Nezareti'nden istekte bulunmuştur. Bunun üzerine Meclis-i Vükela telgraf ücretlerinin mesarif-i mestureden yapılmasına karar vermişti.[33] İran yarı müstakil bir İslâm devleti olması yönüyle Osmanlı Devleti açısından burada cihad propagandasının yapılması çok önemli idi. İran devleti ile bir anlaşma dahi yapılsa fayda beklenmiyordu. Bu bir hayaldi. Fakat esas olarak hedef Irak üzerindeki Şiilik saikiyle yapılabilecek olumsuz propagandaları önlemekti. Bununla birlikte henüz savaşın başlarında cihad fetvasının ulaşıp ulaşmadığının tam olarak bilinemediği günlerde Tebriz'de meydana gelen çarpışmalarda 2.000 kadar Rus askerinin İran kabileleri tarafından öldürüldüğü, ayrıca binlerce İranlı mücahidin İngilizlere karşı Osmanlı askeriyle birlikte savaşmak üzere Basra üzerine yürüdükleri haberleri geliyordu.[34]

İran'ın Irak üzerinde çok daha gerilere giden bazı politikaları üzerinde kısaca durmak burada faydalı olacaktır. Sadaretin Bağdat Vilayeti'ne gönderdiği yazılarda tehlikenin değişik boyutlarına dikkat çeken uyarılar vardır. Bağdat bölgesindeki arazilerin pek çoğunun düzmece suretlerle İran tebaasının eline geçmekte olduğu ve yeni yerleşimcilerin çoğunun Şîi mezhebi mensubu oldukları ve İran devletinin himayesi altında faaliyet yürüttükleri ikazı yapılmıştır. Bunu önlemek için İstanbul'dan tahrir-i emlak memuriyetiyle Ahmet Rasim Efendi'nin görevlendirildiği bildiriliyordu.

[33]**BOA. BEO**, Dosya no:4323, Gömlek no:324172, Lef:2. (9 Teşrin-i sani 1330/ 22 Kasım 1914)

[34] Harbi Umumi – Bu Hafta Zarfındaki Vaziyet-i Umumiye", **Sebilirreşad**, C:13, 20 Teşrin-i sani 1330/3 Aralık 1914, s.31.

İran tehlikesine karşı önlem olarak İran kökenlilere emlak satılmaması, evvelce satın alanlardan satmak isteyenler olursa arazilerin tekrar İranlılara satılmasına mani olunması istenmiştir.[35] İran'ın Irak toprakları üzerinde Şîiliği yayma politikası dini önceliklerden ziyade, Osmanlı Devleti'ni siyaseten kuşatma hedefliydi. Bundan dolayı Osmanlı hükümeti sürekli olarak Şiiliğin yayılmasını önlemek için teyakkuz halindeydi. Fakat bu hususta mutlak manada başarılı olduğu söylenemez. Osmanlı Devleti bu tehlikeyi gidermek için Süleymaniye'de bulunan çok sayıda ulemayı Bağdat'a göndermiştir. Süleymaniyeli Ahmed Efendi'nin ulemadan olan bütün evladları Bağdat'a gitmiştir.[36] Bundan 6-7 yıl sonra Şii propagandası bu sefer Basra vilayetinde ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine Şîi mezhebinin yayılmasını önlemek için neşr-i ulum etmek üzere Basra'ya yüksek ücretlerle on kadar müderris gönderilmiştir.[37] Osmanlı Devleti'nin meselenin özünden uzak olarak sorunu çözme girişimleri Meşrutiyet'in ilanına kadar devam etmiştir.

Meşrutiyet'in ilanından sonra İran'ın özellikle Irak toprakları üzerinde takip ettiği yoğun Şiileştirme politikalarına karşı ciddi önlemler alınmaması, I. Dünya Savaşı öncesinde ciddi problemlerle karşılaşılmasına neden olmuştu. Osmanlı hükümeti ısrarla cihadın önemini vurgulamaya başlamış ve tehlikenin bütün Müslümanları kapsadığını ön plana çıkarmıştır. Bu sebeple Şîi fetvalarından önce Bağdat Vilayeti'ne gönderilen yazılarda İslam âleminin batının tasallutundan kurtulması için Şîiler ve Caferilerin Sünnilerle beraber olarak silaha sarılmaları vurgusu yapılmıştır. Bölge halkının birlikte cihad-ı ekbere iştirak etmeleri lüzumu belirtilmiş, cihada iştirak etmeyeceklerin tekfir edileceklerine dair müctehid-i kiramın

[35]**BOA. A.MKT.UM**, Dosya no:408, Gömlek no:14. (12 Zilkade 1276)
[36]**BOA. BEO**, Dosya no:413, Gömlek no:30919. (28 Zilkade 1311)
[37]**BOA. BEO**, Dosya no:1624, Gömlek no:121796. (7 Zilkade 1318)

verecekleri fetvaların telgrafla İran Şahı'na, nüzzar ve mebusana, kabile reislerine, eşrafa ve matbuata bildirilmesi istenmiştir.[38] Zaman geçtikçe Bağdat vilayetindeki Şîi ulemasının tavırları merak edilmeye başlanmıştı. Özellikle Kerbela'daki müctehidinden Hacı Said İsmail Sadr İsfahani ve Hacı Şeyh Hüseyin Mazandarani ile Necef'teki Şeriat İsfahani ve Samarra'daki Mirza İbrahim Şirazi tarafından cihad fetvası verilip verilmediği, verilmiş ise suretlerinin İstanbul'a gönderilip gönderilmediği ve fetvaların ne şekilde imza edildiğinin tahkik edilmesi istenmiştir.[39] Bağdat Valisi Reşid Bey yukarıdaki tahkikat için şu cevabı vermiştir; Hacı Said İsmail Sadr İsfahani ve Hacı Şeyh Hüseyin Mazandarani ile Necef'teki Şeriat İsfahani'nin imzaları vardır, Samarra'daki Mirza İbrahim Şirazi'nin imzası bulunmamaktadır.[40]

İran'ın Bağdat Konsolosu Irak'taki Şîi uleması üzerindeki baskılarını sürdürmüştür. Kazımiye'deki ulemaya Rusya'nın Irak'ı İran'a vaat ettiğini, bundan dolayı Osmanlıların yakında İran'la münasebetinin kesileceğine dair haberler vererek burada oluşturulan gönüllü topluluğun dağıtılmasına çalıştığı tespit edilmiştir. Dâhiliye Nezareti Bağdat Vilayeti'ne gönderdiği bir yazıda Konsolosun Bağdat'ta bulunmasına dikkat çekmiş ve faaliyetlerinin önlenmesini istemiştir.[41] Hatta Hariciye Nezareti'ne gönderilen uyarıcı yazıdan kısa bir müddet sonra Dâhiliye Nezareti Bağdat'taki İran konsolosluğunun kapatılması istenmiş ve bu konuda İran Sefareti'ne bilgi dahi verilmiştir.[42] Asım Bey'in verdiği bilgiye göre Bağdat Konsolosunun İstanbul'a gitmesi için emir verilmiş, yerine yenisinin

[38]**BOA. DH.ŞFR**, Dosya no:46, Gömlek no:303. (20 Teşrin-i sani 1330/3 Kasım 1914)
[39]**BOA. DH.EUM.7.Şb**, Dosya no:2, Gömlek no:52, Lef:2/1. (4 Kanun-i sani 1330)
[40]**BOA. DH.EUM.7.Şb**, Dosya no:2, Gömlek no:52, Lef:1. (6 Kanun-i sani 1330)
[41]**BOA. HR.SYS**, Dosya no:2167, Gömlek no:30. (5 Teşrin-i sani 1330/18 Kasım 1914)
[42]**BOA. HR.SYS**, Dosya no:2167, Gömlek no:30. (7 Kanun-i evvel 1914)

atanması İran başvekili tarafından vaad edilmiştir.[43] Tahran sefareti savaşın başlamasıyla birlikte İran'daki bazı aşiretlerin durumunu anlamaya çalışıyordu. Asım Bey Bahtiyari aşiretinin büyük bir kısmından Osmanlı aleyhine hareket etmeyeceğine dair teminat aldığı halde İngilizlerin bunları Gazail aşireti aleyhine kullandığını, bu sebeple her iki aşiret hakkında emin olamadığını söylemektedir.[44] Asım Bey, Şeyh Hazal'dan da İngilizlere alet olmayacağına dair bir teminat alsa da katiyetle emin değilim demektedir.[45] Halbuki Asım Bey iki gün önce Şeyh Hazal'ın dostluğunu tamamıyla temin edememekle beraber daha mutmain buluyorum demişti.[46] Osmanlı idarecileri İran'ın cihad karşıtı tavrını bildikleri halde İran'daki mehafilden cihada iştirak arzusunun uyanmış olduğu beklentisi vardı. Hatta Basra Valisi Süleyman Askeri Bey'den cihada iştirak edeceklere dağıtılmak üzere Kirmanşah ve Süleymaniye civarında silah, cephane ve para dağıtılmasını istemişlerdi.[47] Tahran sefiri Asım Bey Necef eşrafından sarf edilen mesai ile cihada iştirak arzusu uyandığını fakat bunun resmiyette olduğunu, faaliyete geçmek derecesine gelmediğini söyleyerek hükümeti uyarmıştır. Asım Bey en önemli meselenin aslen Türk olan Kaşgayların tahrik ve teşvik edilmesi olduğunu söylemektedir. Ayrıca İngilizlerin Kaşgaylara ve Bahtiyarilere on bin tüfek ve milyondan fazla fişek dağıtma niyetinde oldukları bundan dolayı, Osmanlı aleyhine bir teşebbüste bulunmamalarına rağmen bu aşiretlere ihtiyatla bakmak lazım geldiğini vurgulamıştır.[48]

---

[43]**BOA. HR.SYS**, Dosya no:2167, Gömlek no:30, Lef:2. (24 Teşrin-i sani 1330)
[44]**BOA. DH.EUM.7.Şb**, Dosya no:2, Gömlek no:24. (11 Teşrin-i sani 1330)
[45]**BOA. DH.EUM.7.Şb**, Dosya no:2, Gömlek no:34. (Tahran sefaretinin 11 Teşrin-i sani 1914 tarihli telgrafıdır)
[46]**BOA. DH.EUM.7.Şb**, Dosya no:2, Gömlek no:47. (Tahran Sefiri Asım Bey'in 9 Teşrin-i sani 1914 tarihli gayet mahrem telgrafı)
[47]**BAO. DH.EUM.7.Şb**, Dosya no:2, Gömlek no:62, Lef.1/1. (14 Kanun-i evvel 1330)
[48]**BOA. DH.EUM.7.Şb**, Dosya no:2, Gömlek no:45. (Tahran sefiri Asım Bey'in 9 Teşrin-i sani 1914 tarihli telgrafı)

Daha önceki tarihlerde de İngiltere'nin Bağdat Konsolosunun Kerbela'ya gelerek Şîi uleması ve İran müctehitleriyle gizli görüşmeler ve müzakereler yaptıkları, her karşılaştıkları yolculara ne sebepten dolayı üryan ve perişan olduklarını sormuş oldukları, bunun hemen Bağdat valiliğinden tahkik edilmesi istenmiştir.[49] İngiliz konsolosunun Kerbela'da İran'a mütemayil Şîi mezhebi mensubuteb'a-yı şahaneyi cihad fetvası ile isyana teşvik ettikleri, telkinat ve ifsadatta bulundukları ortadadır. Bağdat vilayeti sınırları içinde bulunan bütün aşiretlerin bu gibi hallere maruz kaldıklarından dolayı, meşayihten buna mahal verilmemesi istenmiştir.[50] Osmanlı Hükümeti, Irak-İran sınırında önlem almakta kararlıdır. Buradaki tehlikeyi Şia dalaleti olarak tarif etmektedir. Bu tehlikeyi bertaraf etmek için Bab-ı Meşihatın esaslı bir hareket içine girdiği anlaşılmaktadır. Şeyhülislamlık makamı Bağdat valiliğine ve Hatt-ı Irakiye Heyet-i Islahiyesi Reisi Nazım Paşa'ya bir tebligat göndermiştir.[51]

Şeyhülislamlık öncelikle Bağdat vilayetinde bulunan ahali ve aşiretlere vaaz ve nasihat, ehl-i sünnet akaidini talim etmek için bir program takip edilmesini istemiştir. Zaten Padişahın da iradesinin bu istikamette olduğu anlaşılmaktadır.[52] Bunun için İstanbul'dan iki bin kuruş maaşla seçilecek beş kişinin, İranlıların çoğunlukla bulundukları Kerbela, Necef, Hindiye, Simave ve Hille'de görevlendirilmeleri istenmiştir. Ancak gönderilen kişilerin bölgenin lisanına vakıf olmadıkları, fesahat ve belagat üzere Arapça konuşamadıkları, iyi hitabete sahip olmadıkları gibi oralarda çokça

---

[49]**BOA. BEO**, Dosya no:2726, Gömlek no:204415, Lef:2. (8 Kanun-i evvel 1321)

[50]**BOA. BEO**, Dosya no:2741, Gömlek no:205544, Lef:1. (1 Kanun-i evvel 1321); **BOA. BEO**, Dosya no:2741, Gömlek no:205544, Lef:2. (29 Kanun-i evvel 1321)

[51]**BOA. BEO**, Dosya no:3166, Gömlek no:237436, Lef:1. (25 Kanun-i evvel 1323)

[52]Daha öncede Şeyhülislamlık ehl-i sünnet anlayışının takviye edilmesi amacıyla 1886 tarihli 103 maddelik bir tebligatnameyi Arnavutluk haricindeki Romanya, Yunanistan, Sırbiyye ve Bulgaristan gibi Balkan ülkelerine göndermişti.

olan Şîi ulemasının iltizam ettiği eğitime kâfi değillerdi. Bundan dolayı bu beş kişinin memuriyetinden gerekli faydanın sağlanamadığı ifade edilmektedir. Hâlbuki Irak'ta yaşayan ehl-i beyti ziyaret kastıyla İran'dan Irak'a gelen ve o havaliye yerleşen buraları vatan edinen Şiilerle İran'ın zenginleri tarafından külliyeler tesis edildiği ve açıldığı, ekserisi o havali ahalisinden ve Şîi olan çok sayıda talebenin medreselerde yetiştiği görülmüştür. Bu talebeler üzerinde İran müctehid ve ulemasının büyük bir etkisi vardır. Burada yetişen İranlı medrese öğrencilerinin zaman içinde bütün aşiretler içine girdikleri vaizlik yaptıkları, tabii olarak burada değişik batılları telkin ettikleri görülmektedir. Aşiretler üzerindeki ifsatlarına karşı başarılı olunamamış, vaktiyle Irak hattında tesis edilmiş olan medaris-i ehl-i sünnet harap olmuştur. Bütün bunlardan sonra mahalli ihtiyaçların lüzumu kadar medreselerin inşası ile ulum-u şeriyyeninneşr ve tedrisi ve akaidi bilecek yerli ehl-i sünnet ulemanın çoğaltılması amaçlanmalıdır. Yerli ve İran'lı Şîi ulema ve talebelerin ehl-i sünnet ve alel husus aşiretler arasında küştugüzar ile tesvilat ve idlalatına da hükümet-i mahalliyece meydan verilmemesi ve icab-ı umuruna olup bu Kürre-i Kastamonu valisi devletlü Nazım Paşa hazretlerinin taht-ı riyasetinde Irak'a izamı gerekli görülmüştür.[53]

Osmanlı hükümetinin bazı Şii şeyhlerinin gayretini beğenmediği bundan dolayı uyarılar yaptığı görülüyordu. Şemer Şeyhi Hamidi Bey'in hizmeti Şîa muharebesine seksen atlı ile iştirak etmiş olmasından ibaretti. Evvelden kendisine verilmekte olan 5.000 kuruş maaşın mukabilinde bir hizmet addolunamaz. Elyevm kendisi Bağdat'taydı. Şemer aşiretinde nüfuzu azdı. Son müracaatında aşiretinin bin atlı kuvvetinde olduğunu beyan etmesi üzerine bundan beş yüz mevcudlu bir süvari alayı teşkil edilmesi teklif

[53]**BOA. BEO**, Dosya no:3166, Gömlek no:237436, Lef:2. (23 Eylül 1323)

edilmişti. Fakat bunu yapamayacağını söylüyordu. Kendisinden beklenen hizmet görüldüğü takdirde gönlünün hoş edileceği ifade edildi.[54]

3. Şii Fetvalarının Bazı Özellikleri

Şîi ulemalarının verdiği fetva sayısı yirmiden fazladır. Birkaç tanesi Farsça olan fetvaların çoğunluğu Arapçadır. Fetvalar genellikle çok imzalı olup, büyük bir ciddiyetle kaleme alınmış metinlerdir. Fetvaların bazen kısa ve öz olarak hemen konuya girilerek özetlendiği görüldüğü gibi, bazen de çok uzun bir metin halinde yazıldığı görülmektedir. Fetvalarda cihadın dinin bir emri olduğu ve zaruretten yapıldığı ve hayati bir mesele olduğu vurgusu yapılmıştır. Müslümanların selameti için, vakarlarını ve topraklarını korumak, kâfirleri yurtlarından kovmak için cihat yapılacaktır. Müslümanların hukuku çiğnendiği için savaş bir zaruret haline gelmiştir. Zor durumda kalan Müslümanların, diğer İslam ülkelerine göç etmeleri de bir gerekliliktir. Müslümanların nefsi müdafaa yapmaları, can ve mallarını korumak için savaşmaları Allah'ın emriyle farzdır. Ayrıca kâfirlere yardım edenler olursa onlarında öldürülmeleri gerekir.[55] Müslümanların cihat yaparken bazı konulara da dikkat etmesinin önemi vurgulanır. İçlerinden etrafına sözü geçenlerin bu konuda gayretleri çok önemlidir. İnsanların güçleri ve imkânlar birleştirilmeli ve yardımlaşma yapılmalıdır. İslam'ın şerefi ve izzeti ancak cihat iledir. Fırka ve mezheplerin ayrılık zamanı değildir. Müdafaanın zayıflamaması için ittifak şarttır.[56] Müslümanlar ancak bir bütün halinde korunabilirler. Allah için savaşırsanız, Allah sizi onlara galip kılar ve kalplerinizi ferahlatır. Bu savaşa iştirak etme durumu ümmetin bir icmasıdır. Bu mutlak gerekli, şart ve kaçınılmaz bir durumdur. İslam

---

[54]**BOA. DH.EUM.4.Şb**, Dosya no:2, Gömlek no:15. (11/3/1331)
[55]**BOA. DH.EUM.6.Şb**, Dosya no:2, Gömlek no:25, lef:1.
[56]**BOA. DH.EUM.6.Şb**, Dosya no:2, Gömlek no:25, lef:2.

toprakları düvel-i Avrupa'nın hususan İngiliz ve Rusların isteyerek ve amaçlayarak işgali altındadır. Özellikle Avrupa düşmanlığının hedefi Osmanlı Devleti'dir. Bundan sonra hedef Haremeyn-i Şerifeyn'dir. O yüzden bütün Müslümanların vatan sathını savunma ve koruma görevi vardır.[57] Müslümanlar birbirinin şekil ve ırklarına, milliyetlerine bakmadan çaresizlere yardım etmeleri gerekir. Kâfirlerin defi ve kovulmaları gerekir. Bunda en ufak bir şek ve şüphe yoktur.[58]

Bazı fetvalarda cihat konusu ayet ve hadisler ışığında izah edilmeye çalışılmıştır. Tevbe Suresi'nde "Cennet karşılığında Allah müminlerden canlarını ve mallarını satın almıştır" ayeti (111. Ayet) ile Hz. Peygamber'in, "Cihat cennet kapılarından bir kapıdır" hadisi verilerek, Müslümanların konuya nazar etmeleri istenmiştir. İslam düşmanlarının Kuran-ı Kerim'i yaktıkları, Kâbe'yi yıkmaya çalıştıkları, Müslümanların ırz ve namusunu kirlettikleri, erkekleri ve çocukları acımasızca koyun gibi öldürdükleri, kadınların namuslarını hiçe saydıkları, hamile kadınların karınlarını deştikleri, Müslümanların mallarını yağmaladıkları gibi olaylar sıradan hale gelmiştir. İslam mirası günümüzde işte bu şekildedir. Cenneti arzulayan ve cehennemden azat olmak isteyenler için mutlak cihada çıkmak, malla ve canla mücadele etmek gerekir. Ulemanın, ümmetin ve izzet sahibi kişilerin kararı bu yönde olmalıdır. Ulemanın verdiği içtihad bu yönde olmakla birlikte, kendileri de cihada katıldılar. Onlar sadece müminlere nasihatle yetinmediler. Harpten kaçmak cehennemi gerektirir. Avrupa'nın şedit devletleri eğer Müslümanlar savaştan kaçacak olurlarsa, bu durumdan yararlanıp saldırılarından vazgeçmeyeceklerdir. Bu konuda yüce Osmanlı Devleti'ne yardım etmek İslam'a yardım etmektir diyerek meydana

[57]**BOA. DH.EUM.6.Şb**, Dosya no:2, Gömlek no:25, lef:3.
[58]**BOA. DH.EUM.6.Şb**, Dosya no:2, Gömlek no:25, lef:5. Bu fetvanın aslı Arapça olup Farsçaya çevrilmiştir.

gelebilecek tereddütleri engellemişlerdir. Fetvalarda belirtildiği üzere işgal devletleri İslam'ın ve ümmetin değerlerini yok etmekte kararlıdırlar. Müslümanlar kendi sınırlarını korudukları gibi, diğer Müslümanlarında sınırlarını korumalıdırlar. Bu bir farzdır.[59] Cennet Müslümanlara cihat sonrasında vaat olunmuştur.

Dünyada kalıcı olmayan insanın günahlarının silinmesi dünyada işlenen bir amelle yok edilmesi gerekir. Maden ki ölüm var ve ondan kaçınılmıyor, Kuran'da şöyle buyurulur: "Nerede olursanız olunuz ölüm size ulaşır, sağlam kaleler içinde bile olsanız". Bu bakımdan ölümlü dünyada düşmanla savaşarak ve cihat ederek ölmek gerekir. Bunun karşılığı ise cennettir ki, bu sayede insan malını, canını, namusunu ve çocuklarını koruyabilir. Eğer insan cihat etmez de düşman sultasına girerse bunların hepsini kaybettiği gibi cenneti de kaybeder. Yaşamak için ölmeyi göze almak her zaman iyidir. Burada fetva daha keskin bir ifadeyle şu şekilde bitirilir. Cihat etmeyen insan ahirette Allah'ın hışmına uğrar. Çünkü insan Kuran'ı taşıyan insandır. Peygamberin sünneti ve ümmetle birlikte hareket eder. Ulema dışında taklit yolunu izleyenlerin, namazda ve oruçta olduğu gibi, cihat yapmaları farzdır. Müslümana düşen sebat ve kararlılıktır. Müslümanlara zarar verenlere karşı savaşmak bir ibadettir, dini korumak ve[60] ırzı korumaktır.

Fetvalarda duygusal yaklaşımları görmekte mümkündür. Bu gibi fetvalarda edebi bir dil kullanılmış, Müslümanları etkileme yolu tercih edilmiştir. Mesela şu cümle çok önemlidir: "Bugün dini değerleri korumada iradesini gösterip, cenneti arzu edip cehennemden kurtulmayı dileyen kişilere mazeret asla caiz olmaz. Bugün canla ve malla savaşma günüdür". Allah'ın ayetinin hükmü ve izzeti ulemanın görüşleriyle ortadadır. Onlar dini tebliğ

---

[59]**BOA. DH.EUM.6.Şb**, Dosya no:2, Gömlek no:25, lef:17.
[60]**BOA. DH.EUM.6.Şb**, Dosya no:2, Gömlek no:25, lef:18.

ettiler, nasihatlerini yaydılar, bizzat kendileri savaşa katıldılar. Onun için hiçbir mümine bu hüküm dışında kalmak yakışmaz, savaştan kaçmak olmaz, bu durumda kurtuluşta olmaz. Avrupa devletleri özellikle İngiliz, Rus ve Fransızlar çok eskiden beri İslam ülkeleri üzerinde tasallut kurma peşindedirler. Bu zalim devletler son asırlarda bütün hücumlarını yüce Osmanlı Devleti üzerinde yoğunlaştırdılar. Bu devlet zalimlerin hücumuna uğramıştır. Allah'ın kutsal saydığı değerlere saldırmışlardır. Bu değerleri korumak ve kollamak İslam milletleri için kutsal bir görevdir. Burada şu ayrıntı dikkat çekicidir. Müslümanların kendi sınırlarını muhafaza etmeleri yetmez, bütün bir İslam coğrafyası bütün Müslümanların ortak sorumluluğu altındadır.[61]

Bazı fetvalarda da içe dönük olarak bir muhasebe yapılması duygusu verilmek istenmiştir. Allah'ın adıyla sığınılacak ve yardım istenecek yalnız O'dur. Allah'tan başka güç ve kuvvette yoktur. Her türlü fitne, kan dökücü ve dini hürriyetleri tehlikeye atanlara karşı Allah'a sığınılması istenmektedir. Müslümanların ancak birlikte kurtulabilecekleri, sınırların ortak olduğu, değerlerin aynı olduğu, hedef Müslümanlık olunca, cihadın da birlikte yapılmasının zorunluluk olduğuna işaret edilmiştir.[62] Başka bir fetvada gücü yeten herkesin cihada katılmasının dini bir görev olduğu ikazı vardır. Gevşemenin ve harpten kaçmanın, oturup kalmanın haram olduğu vurgusu yapılmıştır. Bazı fetvalarda da ulemanın hepsi destek verdiğini göstermek istemiştir. Bu fetvalarda ulemanın sadece besmele yazdıktan sonra kısaca, "Cihadın farziyeti konusunda şüphe yoktur", "Tam bağımlılıkla İslam'ı koruyunuz", "Cihad İslam'ın zaruratındandır", "Koşunuz gayret ediniz, Allah size merhametini esirgemesin" gibi

[61]**BOA. DH.EUM.6.Şb**, Dosya no:2, Gömlek no:25, lef:19.
[62]**BOA. DH.EUM.6.Şb**, Dosya no:2, Gömlek no:25, lef:20.

cümlelerle konunun önemine vurgu yapılmıştır.[63] Dini anlayışa göre fetva kararının ulaştığı ve bunu duyan her kimse bu karara gücü yettiğince katılmak zorundadır. Bundan kaçış ve önemsememek, küçük görmek gibi davranışlar haram sayılmıştır. Bu anlayıştan hareket eden bir fetvada, "bu hükmü acil uygulayınız ve adeta yarışınız" denilmiştir. Bu harbin bir savunma harbi olduğunda asla şek ve şüphe olmadığı vurgusu vardır. Her ne kadar cihat kararı halife tarafından alınmış olsa da aslında bütün Müslümanların hürriyetlerinin bir gereği olduğu ifade edilmektedir.[64]

Fetvalar arasında bütün Kerbela âlimlerinin katılımıyla hazırlanan bir fetva da vardır. Bu fetvaya imza atanlardan biri de Tahran İmamı er-Raci İsmail Sadrüddin Muhammed Hüseyin el Hazin'dir. Bu fetvaya Kazımiye âlimleri de onay vermişlerdir. Çok imzalı olmakla birlikte kısa fetvada, "Müslümanların tasarrufunda olanları kâfirlere karşı korumak ve savunmak farzdır. Bu farz dini vecibelerin en önemli ve zaruri olanlarındandır. Bunun dışında kalmak ya da başka bir şey düşünmek kâfirlerin işine yarar" denilmiştir.[65] Kazımiye ve Kerbela imamları ittifakla bazı fetvalar neşretmeye devam ettiler. Cihat kararında şüphe olmadığı, bu hükümle amel olunması gerektiği ve yine kâfirlere karşı savunma yapmanın zaruretine işaret etmişlerdir.[66]

Kerbela ulemasının verdiği bir fetva var ki çok önemli ve öncekilerden oldukça farklı olup batılı işgal devletlerinin isimleri sayıldıktan sonra ilk defa Siyonistleri suçlamış ve hedef olarak göstermiştir. Bu fetvanın hürriyete dair bir davet olduğu ifade edildikten sonra yüce bir İslam devleti olan Osmanlı'nın kuşatıldığı vurgulanmıştır. Kuşatan devletler ise şu şekilde

---

[63] **BOA. DH.EUM.6.Şb**, Dosya no:2, Gömlek no:25, lef:21.
[64] **BOA. DH.EUM.6.Şb**, Dosya no:2, Gömlek no:25, lef:21.
[65] **BOA. DH.EUM.6.Şb**, Dosya no:2, Gömlek no:25, lef:22.
[66] **BOA. DH.EUM.6.Şb**, Dosya no:2, Gömlek no:25, lef:22.

sıralanmıştır: “Rusya, İngiltere, Fransa, İtalya, Sırbistan ve Karadağ”. Bu devletlerin İslam topraklarına tecavüz ettikleri, Siyonistlerin Müslüman mallarını heder ettikleri, bu yüzden Müslümanların savaşmaktan başka çareleri olmadığı anlatılmaktadır.[67] Şii ulemanın Irak bölgesinde ağırlıklı olduğu bilinmektedir. Bu bölgede devlet olarak İran’ın da mezhep yakınlığından dolayı bir ağırlığı olduğu halde, fetvalarda dikkat çeken önemli bir konuda Arap ve Türk toplumuna hitap edildiği halde İran halkına bir hitapta bulunulmamıştır. Örnek olarak bu fetvada, “Ey Türk ve Arap toplumu” hitabı vardır. Her bir ferdin selameti, dinin, milletin ve hürriyetin açıklığa çıkması için kâfirlere karşı savaşmak, Müslüman ülkelerin dışındaki Müslümanları korumak şarttır ve farzdır. Küfür dünyası birbiriyle irtibat halindedir. Cihat için sabır, sebat ve vefa göstermek gerekmektedir. Muhacir olanlar unutulmamalıdır.[68]

Sonuç

Cihad-ı Ekber’in propaganda amaçlı ve Almanya’nın önemli teşvikleriyle ilan edildiği gerçeği konunun önemini ortaya koymaktadır. Bu konular yüz yıldan fazladır tartışıldığı halde önemini devam ettirmektedir. Cihat, Osmanlı Devleti’nin siyasi tarihi boyunca sadece bir defa kullandığı fiili bir durumdur. Osmanlı Devleti ve Almanya, İstanbul, Berlin ve İsviçre’de dönemin önde gelen ulema ve siyasetçilerinden propaganda heyetleri oluşturdular. Cihat fetvasının yayınlanması Sünni İslamlar arasında büyük bir alaka ile karşılandığı halde tek tük de olsa bazı olumsuz bakışlarda görülmüştür. Hicaz Maarif Müdürü Halil Bey cihad-ı mukaddes hakkında

[67]**BOA. DH.EUM.6.Şb**, Dosya no:2, Gömlek no:25, lef:23.
[68]**BOA. DH.EUM.6.Şb**, Dosya no:2, Gömlek no:25, lef:25.

şimdiye kadar duyulmamış iddialarda bulunmuş ve "mucahidin-i bi din" demiştir. Bunun üzerine görevden alınan Halil Bey İstanbul'a gönderilerek Divan-ı Harbi Örfi'ye verilmiştir.[69] Cihat fetvası Türkçe'den başka Arapça ve Farsça olarak da yayınlanmıştı. Farsça yayınlanmasının ayrı bir önemi vardır. Cihat fetvası beş bölümden oluşmaktadır. Fetvada yapılan vurgu Müslümanlığa karşı düşmanların birleştiği konusudur. Cihadın farz olmasına işaret edilerek karşı çıkacak kimselerin Allah'ın gazabına uğrayacağı belirtilmektedir. Müslüman hükümetlerin halkı ve askerlerinin her ne sebep ile olursa olsun Osmanlı Devleti'nin askerlerine karşı savaşmalarının haram olduğu ve katil olacakları kesin bir dille ifade edilmektedir. İşte burada fetvanın Farsça yayınlanmasının önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Farsça ile Şii dünyasına hitap edilmektedir. Cihad-ı mukaddesin esas mücadelesi Şii dünyası ile olmuştur. Bunun önemli ve tek sebebi İran'dır. Burada İran'ı da tek parça olarak düşünmemek gerekir. İran'ın kuzeyinde Rus etkisi, güneyinde ise İngiltere'nin etkisi vardır. İran'da siyasi otorite bazı bakımlardan kontrol altında olduğu halde, ulemanın daha bağımsız davrandığı söylenebilir. Şîi ulemanın İslam'ın cihat anlayışı çerçevesinde kaldığı çok açıktır. Bundan dolayı değişik sebeplerin etkisiyle, Cihat'tan beklenilen olumlu sonuçların tam olarak sağlanamadığı şeklinde ezber olarak tekrarlanan görüşlerin çok doğru olmadığı ortadadır. İslam dünyasının bazı yerlerinde Osmanlı Devleti'ne karşı yazılmış başka bir cihat fetvasından bahsedilse de, böyle bir fetva yoktur. Müslümanlar birbirleri ile savaştılar tarzında bir genellemenin bir anlamı yoktur.

Buna rağmen İran devlet olarak cihada kayıtsız kalmıştır. Osmanlı Devleti savaşa girer girmez de tarafsızlığını ilan etmiştir. Böylece özellikle

---

[69]**BOA. DH.EUM.7.Şb**, Dosya no:3, Gömlek no:51. (26 Kanun-i sani 1330 tarihli İstanbul Polis Müdür-i Umumiyesine gönderilen mahrem yazı)

İngiltere'nin İran üzerindeki tarihi etkisi bir kere daha ispatlanmıştır. Kaldı ki İran'ın tarafsız kalması imkânsızdı. İran'ın kuzeyi Rusya'nın, güneyi ise İngiltere'nin nüfuz bölgesi durumundaydı. İki bölge arasında ise tampon bir bölge oluşturulmuştu. Bu aşamada Almanların İran'daki halkı ayaklandırmak için önemli bir projesi vardı. Bu amaçla İran'a iki koldan Urmiye ve Tebriz yolu ile 7 ve 12 Ocak 1915'te girilmişti. Almanların amacı İran'da iktidara Türk-Alman yanlısı bir hükümet getirmekti. Şah hükümeti sürekli işbirliğine çağrıldığı halde bu çağrıya aldırış etmemişti.

Kaynakça

1. Arşiv kaynakları

BAO. DH.EUM.7.Şb, Dosya no:2, Gömlek no:62, Lef.1/1. (14 Kanun-i evvel 1330)

BOA. A.DVN.NMH, Dosya no:37, Gömlek no:7, Lef:1.

BOA. A.MKT.UM, Dosya no:408, Gömlek no:14. (12 Zilkade 1276)

BOA. BEO, Dosya no:1624, Gömlek no:121796. (7 Zilkade 1318)

BOA. BEO, Dosya no:2726, Gömlek no:204415, Lef:2. (8 Kanun-i evvel 1321)

BOA. BEO, Dosya no:2741, Gömlek no:205544, Lef:1. (1 Kanun-i evvel 1321)

BOA. BEO, Dosya no:2741, Gömlek no:205544, Lef:2. (29 Kanun-i evvel 1321)

BOA. BEO, Dosya no:3166, Gömlek no:237436, Lef:1. (25 Kanun-i evvel 1323)

BOA. BEO, Dosya no:3166, Gömlek no:237436, Lef:2. (23 Eylül 1323)

BOA. BEO, Dosya no:413, Gömlek no:30919. (28 Zilkade 1311)

BOA. BEO, Dosya no:4323, Gömlek no:324172, Lef:2. (9 Teşrin-i sani 1330/ 22 Kasım 1914)

BOA. DH.EUM.4.Şb, Dosya no:2, Gömlek no:15. (11/3/1331)

BOA. DH.EUM.4.Şb, Dosya no:2, Gömlek no:15. (11/3/1331)

BOA. DH.EUM.6.Şb, Dosya no:2, Gömlek no:25, lef:1.

BOA. DH.EUM.6.Şb, Dosya no:2, Gömlek no:25, lef:17.

BOA. DH.EUM.6.Şb, Dosya no:2, Gömlek no:25, lef:18.

BOA. DH.EUM.6.Şb, Dosya no:2, Gömlek no:25, lef:19.

BOA. DH.EUM.6.Şb, Dosya no:2, Gömlek no:25, lef:2.

BOA. DH.EUM.6.Şb, Dosya no:2, Gömlek no:25, lef:20.

BOA. DH.EUM.6.Şb, Dosya no:2, Gömlek no:25, lef:21.

BOA. DH.EUM.6.Şb, Dosya no:2, Gömlek no:25, lef:22.

BOA. DH.EUM.6.Şb, Dosya no:2, Gömlek no:25, lef:23.

BOA. DH.EUM.6.Şb, Dosya no:2, Gömlek no:25, lef:25.

BOA. DH.EUM.6.Şb, Dosya no:2, Gömlek no:25, lef:3.

BOA. DH.EUM.6.Şb, Dosya no:2, Gömlek no:25, lef:5. Bu fetvanın aslı Arapça olup Farsçaya çevrilmiştir.

BOA. DH.EUM.6.Şb, Dosya no:2, Gömlek no:38. (15 Kanun-ı evvel 1330)

BOA. DH.EUM.6.Şb, Dosya no:2, Gömlek no:63. (6 Kanun-i sani 1330)

BOA. DH.EUM.6.Şb, Dosya no:2, Gömlek no:63. Lef:1/1. (6 Kanun-i sani 1330)

BOA. DH.EUM.6.Şb, Dosya no:2, Gömlek no:81, lef:1. (27 Kanun-i sani 1330)

BOA. DH.EUM.7.Şb, Dosya no:2, Gömlek no:24. (11 Teşrin-i sani 1330)

BOA. DH.EUM.7.Şb, Dosya no:2, Gömlek no:34. (Tahran sefaretinin 11 Teşrin-i sani 1914 tarihli telgrafıdır)

BOA. DH.EUM.7.Şb, Dosya no:2, Gömlek no:45. (Tahran sefiri Asım Bey'in 9 Teşrin-i sani 1914 tarihli telgrafı)

BOA. DH.EUM.7.Şb, Dosya no:2, Gömlek no:47. (Tahran Sefiri Asım Bey'in9 Teşrin-i sani 1914 tarihli gayet mahrem telgrafı)

BOA. DH.EUM.7.Şb, Dosya no:2, Gömlek no:52, Lef:1. (6 Kanun-i sani 1330)

BOA. DH.EUM.7.Şb, Dosya no:2, Gömlek no:52, Lef:2/1. (4 Kanun-i sani 1330)

BOA. DH.EUM.7.Şb, Dosya no:2, Gömlek no:54. (Tahran sefaretinin 16 Kanun-i evvel 1914 tarihli telgrafıdır)

BOA. DH.EUM.7.Şb, Dosya no:3, Gömlek no:40. (23 Şubat 1330)

BOA. DH.EUM.7.Şb, Dosya no:3, Gömlek no:51. (26 Kanun-i sani 1330 tarihli İstanbul Polis Müdür-i Umumiyesine gönderilen mahrem yazı)

BOA. DH.ŞFR, Dosya no:46, Gömlek no:303. (20 Teşrin-i sani 1330/3 Kasım 1914)

BOA. HR.SYS, Dosya no:2167, Gömlek no:30, Lef:2. (24 Teşrin-i sani 1330)

BOA. HR.SYS, Dosya no:2167, Gömlek no:30. (5 Teşrin-i sani 1330/18 Kasım 1914)

BOA. HR.SYS, Dosya no:2167, Gömlek no:30. (7 Kanun-i evvel 1914)Halbuki

2.Araştırma ve İnceleme Eserleri

Ayaydın, Rıdvan, "Cihad-ı Ekber ve Sahadaki Etkileri", Editörler Ali Arslan, Mustafa Selçuk, **Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti**, Kitabevi, İstanbul 2015.

Bayur, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılabı Tarihi,** C:III, Kısım:1, TTK, Ankara 1991.

McMarthy, Justin, **Osmanlı'ya Veda**, Etkileşim, İstanbul 2008.

Ortaylı, İlber, **İstanbul'dan Sayfalar**, İletişim, İstanbul 2001.

Ortaylı, İlber, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu**, Alkim, İstanbul 2006.

Sandwith, Humphrey, Mustafa Zarifi Paşa, Karl Marx, **1855 Kars Kuşatmasının Öyküsü**, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2017.

Ulutin, Hasan Hakan, **II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet Döneminde Dersim (1908-1938)**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Basılmamış doktora tezi), İstanbul 2016.

Yalman, Ahmet Emin, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, 1888-1918**, C:I, İstanbul 1970.

"Harbi Umumi ve Alem-i İslam", **Sebilirreşad**, C:12, 26 Eylül 1330.

"Harbi Umumi – Bu Hafta Zarfındaki Vaziyet-i Umumiye", **Sebilirreşad**, C:13, 20 Teşrin-i sani 1330/3 Aralık 1914.

https://www.academia.edu/1956723/_Birinci_D%C3%BCnya_Sava%C5%9F%C4%B1nda_Mehmed_Akifin_Almanya_Seyahati, s. 4.

EKLER: El Cihad gazetesinin değişik dillerde yayınlanan nüshaları

الجهاد

EL DSCHIHAD

Berlin

Nr. 2

Zeitung für die mohammedanischen Kriegsgefangenen

Turkotatarische Ausgabe

جهاد اکبرنک اعلانی

Otto Stiehl, El Dschihad, Turkotatarische Ausgabe Nr. 2, Ident. Nr.: VIII Eu 27494
© Foto: Museum Europäischer Kulturen, Staatliche Museen zu Berlin

Otto Stiehl, El Dschihad, Russische Ausgabe Nr. 2, Ident. Nr.: VIII Eu 27495
© Foto: Museum Europäischer Kulturen, Staatliche Museen zu Berlin

Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Cihad fetvası ile ilgili yayınladığı Almanca kart

